

KLASTERLARNI SHAKLLANTIRISH - IQTISODIYOTNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILI

Rustamova Dilsabxon Djuraevna

Toshkent moliya instituti Andijon fakulteti dotsenti, i.f.n.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7311661>

Annotatsiya. Maqolada yangi iqtisodiy tuzilmalarni shakllantirishning klaster tamoyili asoslab berilgan. Tarmoqli tuzilmalarni yaratishning shart-sharoitlari, sabablari va mexanizmlari tahlil qilingan. Klaster sxemasi asosida ishlab chiqarishning xususiyatlari, afzalliklari hamda ular faoliyatini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: klaster, raqobatbardoshlik, agregatsiya, integratsiyalashgan tuzilmalar, transaksiya harajatlari, konvergensiya.

ФОРМИРОВАНИЕ КЛАСТЕРОВ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье обосновывается кластерный принцип формирования новых экономических структур. Анализируются условия, причины и механизмы создания сетевых структур. На основе кластерной схемы проанализированы характеристики и преимущества производств, а также факторы, препятствующие развитию их деятельности.

Ключевые слова: кластер, конкурентоспособность, агрегация, интегрированные структуры, транзакционные издержки, конвергенция.

FORMATION OF CLUSTERS IS AN IMPORTANT FACTOR OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY

Abstract. The article substantiates the cluster principle of the formation of new economic structures. The conditions, reasons and mechanisms for creating network structures are analyzed. Based on the cluster scheme, the characteristics and advantages of industries, as well as factors hindering the development of their activities, are analyzed.

Keywords: cluster, competitiveness, aggregation, integrated structures, transaction costs, convergence.

KIRISH

Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ko'rib chiqish milliy iqtisodiy siyosatning iqtisodiyotda ro'y berayotgan jarayonlarga ta'siri ostida bo'ldi. Agar hozirgi vaqtda jahon iqtisodiyoti rivojlanayotgan shart-sharoitlar - globallashuv jarayonlari, transmilliy kompaniyalar sonining o'sishi va ular faoliyati sohalarining kengayishi hisobga olinsa, joylashgan joy omilini hisobga olgan holda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini rivojlantirish masalalari dastlabki o'ringa chiqadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Mintaqaviy va milliy iqtisodiyot miqyosida raqobatbardoshlikni ta'minlash tizimli, izchil, dalillarga asoslangan chora-tadbirlarni talab qiladigan murakkab jarayondir. Bu savol iqtisod fanining doimiy diqqat markazida. Biroq, iqtisodchi olimlarning ushbu mavzudagi muhokamalari, tahlillari va ilmiy ishlariga qaramasdan, fanda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi atamasining mohiyatini to'liq ochib beradigan nazariya mavjud emas. Mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi atamasining umumiy qabul qilingan ta'rifi ishlab chiqilmagan. Fanda korxonaning raqobatbardoshligining aniq ta'rifi mavjud bo'lsa-da, uni

mamlakat iqtisodiyotiga qo'llash mumkin emas. Mavzuning dolzarbligi va yuqori amaliy ahamiyati chuqurroq nazariy o'rganishni taqozo etadi.

Ko'pgina mamlakatlarda ishlab chiqarishning hozirgi tarkibi iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunda gap iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi aloqalarning to'g'ri yo'lga qo'yilmagani yoki uzilmaganligi haqida bormoqda. Iqtisodiyot fanining vazifasi mintaqaviy, milliy va xalqaro miqyosda jadal iqtisodiy o'sishni ta'minlash va raqobatbardoshlikni oshirishga qodir bo'lgan iqtisodiy siyosat mexanizmini ishlab chiqishdan iborat. Bunda tarmoqlararo komplekslar hisoblanuvchi klasterlarni yaratish metodologiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Zero, klasterlar xo'jalik yurituvchi subyektlarda shakllangan tarmoqlararo munosabatlar va ishlab chiqarishning yagona tarmoq strukturasi tarkibiy kamchiliklarini bartaraf etuvchi o'ziga xos "o'sish nuqtalari"dir.

M.Porterning ilmiy qarashlarida milliy, davlat va mahalliy raqobatbardoshlik nazariyasida klasterlarga asosiy o'rin beradi.

Klasterlar jug'rofiy jihatdan jamlangan, raqobatbardosh, lekin muayyan sohalardagi o'zaro bog'liq kompaniyalar, ixtisoslashgan sotuvchilar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, turdosh sohalardagi firmalar va ularning faoliyati bilan bog'liq tashkilotlar (masalan, standart universitetlar, agentliklar va savdo uyushmalari) [7].

Yuqorida aytib o'tilganidek, raqobatga qarshi kurashda klasterlarga alohida e'tibor qaratilmoqda, chunki ular bozor iqtisodiyotining boshqa institutlari, xususan, davlat, universitetlar va kompaniyalarning samaradorligini oshirish imkonini beradi. "Klasterlar davlat siyosatini tushunishning yangi va bir-birini to'ldiruvchi usulini ifodalaydi. Klasterlarning muayyan hududdagi o'rnini tushunish klasterlarning iqtisodiy ishlab chiqarish salohiyatining ichki xususiyatlari va ularning kelajakdagi rivojlanishidagi mavjud cheklovlar haqida tasavvur beradi" [7].

TADQIQOT NATIJALARI

Hozirgi vaqtda ishlab chiqarishni tashkil etishda klaster usulidan foydalanish mamlakat iqtisodiyotining tarkibiy tuzilmasini takomillashtirishning eng samarali usuli sifatida e'tirof etilmoqda. Klasterlar hozir butun dunyoda shu qadar mashhurki, ularning qamrovi ma'lum bir shahar, viloyat, shtat yoki bir qancha chegaradosh mamlakatlar hududiga yetib borishi mumkin [5]. Klasterlarga odatda tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar, ishlab chiqarish omillari, ehtiyot qismlar, mashinalar yetkazib berish, xizmatlar ko'rsatish, ba'zan qo'shimcha tarqatish kanallari va iste'molchilar bilan ishlaydigan korxonalar, infratuzilma provayderlari, fan va ta'lim, axborot va standartlashtirish sohasidagi davlat tashkilotlari kiradi. Ayrim klasterlar doirasida biznes uyushmalari ham tashkil etilishi mumkin.

Klaster sxemasi yuqori jamlash qobiliyatiga ega va mintaqaviy tarmoqlar doirasidagi iqtisodiyotning turli tarmoqlari va tarmoqlari o'rtasidagi uzviy aloqalarni to'liq qamrab oladi [6].

Milliy iqtisodiyotda klasterlarning, ya'ni asosiy sanoat mahsulotini ishlab chiqarish uchun o'zaro bog'liq bo'lgan tarmoqlarning mavjudligi raqobat xarakterini va mamlakatning raqobatbardosh ustunliklarini shakllantirishda geografik joylashuvning rolini ko'rsatadi.

Hozirda O'zbekistonda sanoat klasterlari rivojlanmagan. Raqobatbardosh tarmoqlarda klasterlarning yo'qligi respublika milliy ustunligining zaifligidan dalolatdir. Ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlamasligi O'zbekiston korxonalariga jahondagi texnologik innovatsiyalar bilan birga harakat qilishiga umid qilish imkonini ham bermayapti.

Klasterlash - bu bir-birining raqobatbardoshligini oshirishga o'zaro yordam beradigan bir-biriga yaqin bo'lgan firmalar va tarmoqlarning birlashmalarini shakllantirish jarayoni. Mamlakatning butun iqtisodiyoti uchun klasterlar ichki bozor uchun o'sish nuqtalari va xalqaro iqtisodiyotning asosi rolini o'ynaydi.

O'zbekiston xalq xo'jaligini tashkil etishning klaster shakli ko'zlangan maqsadlarni amalga oshirish uchun tarmoqlar o'rtasidagi muhim aloqalarni aniqlash imkonini beradi. Bu milliy iqtisodiyotning tarkibi masalasiga mutlaqo yangi yondashuv bo'lib, u raqobatbardosh mahsulotni yaratishni (yangi g'oyalarni yaratishga qodir kadrlarni tayyorlashdan, yuqori sifatli butlovchi qismlar va xom ashyolarni tayyorlash yoki sotib olishdan) tizimli ravishda boshqarish imkonini beradi. yakuniy mahsulotni ishlab chiqarish va sotish uchun).

Jahon davlatlarining o'z iqtisodiyotini rivojlantirishdagi asosiy maqsadi o'z milliy iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish va jahon bozorida ulushini oshirishdan iborat.

Mintaqaviy miqyosda klaster modelini ishlab chiqishdagi strategik vazifa tadbirkorlar psixologiyasini o'zgartirish, ularga klaster birlashmasi a'zolari o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik barcha ishtirokchilar uchun samarali ekanligini tushuntirishdan iborat. Chunki xususiy sektor vakillari iqtisodiy faoliyatda mustaqillikni yaxshi ko'radilar va klasterlarga qo'shilishni o'z erkinliklarini cheklash sifatida qabul qilishlari mumkin. Klasterlashtirish siyosati ijtimoiy takror ishlab chiqarish tarmog'ini, texnologik va institutsional tuzilmasini makro darajada modernizatsiya qilishni talab qiladi.

Klaster tuzilmasi bo'lgan rivojlangan iqtisodiyot quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi:

- raqobatbardosh korxonalarining mavjudligi;
- hududlarda raqobatdosh ustunliklarning mavjudligi va ulardan samarali foydalanish;
- korxonalar va tashkilotlarning klasterlar doirasidagi, bir-biridan uncha uzoq bo'lmagan hududiy birlashmasi;
- Keng doiradagi klaster a'zolari;
- Ishtirokchilar o'rtasidagi doimiy organik aloqa va o'zaro ta'sirning yuqori darajasi [8].

Klasterlarda ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish masshtabni tejash bilan izohlanadi. Bunda o'rtacha doimiy tannarxning kamayishi hisobiga o'rtacha umumiy xarajat kamayadi. Bunga misol qilib bozor tadqiqotlari xarajatlarini keltirish mumkin. Barcha korxonalar bitta iste'molchiga, ya'ni yagona bozorga xizmat ko'rsatganligi sababli, butun tizim uchun ma'lum bozor segmentini o'rganish kifoya. Klasterlar transport, saqlash va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini ham kamaytirishi mumkin. O'rtacha umumiy tannarxning pasayishi mahsulot tannarxiga ijobiy ta'sir qiladi va mahsulot bozorda aniq narx ustunligiga ega bo'ladi. Bu bozorda narx raqobatini ta'minlaydi.

Mamlakatda klasterlar faoliyati bozor iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlari, ishbilarmonlik muhiti va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan bog'liqdir [9]. Tuzilish jihatidan innovatsion klasterlar raqobatbardoshlikni oshirish nuqtai nazaridan eng samarali hisoblanadi. Bunda vertikal integratsiyalashgan korxonalarining resurs imkoniyatlari birlashtirilib, yangi bilimlar, texnologiyalar va innovatsiyalarni tarqatishning aniq yo'naltirilgan tizimi yaratiladi. Bu tizim samarali va tejamkor ixtirolarni innovatsiyaga, innovatsiyalarni esa raqobatbardoshlikka aylantirishi mumkin. Innovatsion klasterlarning mamlakatimizning ilmiy-texnik salohiyati yuqori bo'lgan hududlarga kiritilishi alohida innovatsion hududlarni tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlarda bunday yo'nalishdagi klasterlar iqtisodiyotning turli soha va

tarmoqlariga xizmat qiladi, bir-biri bilan raqobatlashmaydi va mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shadi.

Innovatsion klasterlarni rivojlantirishda Xitoy tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. "Innovatsion klasterlar: Pekindagi Tsinghua yoki Shanxaydagi Fudong universitetlar atrofida, shuningdek, biznes-inkubator sifatida mahalliy hokimiyat tomonidan yaratilgan maxsus tadqiqot va ilmiy-texnologik parklar atrofida paydo bo'ladi. Bu klasterlarga davlat grantlari, Xitoy venchur kapitali, eng yaxshi xitoylik va chet ellik (asosan, Yevropa va AQShda tahsil olgan xitoylik) mutaxassislar jalb etiladi"[10].

Globalashuv va kuchayib borayotgan xalqaro raqobat sharoitida biz Hindiston, Indoneziya, Malayziya, Meksika, Nigeriya, Chili va boshqa mamlakatlarda, shuningdek, arab mamlakatlarida (Marokash, Iordaniya, Suriya, Livan, Misr, Saudiya Arabistoni, BAA va boshqalar).). Hindistonda 2000 dan ortiq klasterlar, jumladan, 388 sanoat va 1657 hunarmandchilik korxonalar mavjud. Klasterlar mamlakat eksportining 60% ni, ayrim yirik klasterlar esa Hindistonda ishlab chiqariladigan ayrim tovarlarning (kiyim-kechak, zargarlik buyumlari va charm buyumlar) 90% ni ta'minlaydi. Hindistonda kichik biznes asosan metropoliyalar va yirik iste'mol bozorlari va mehnat resurslari rivojlangan sanoat va ijtimoiy infratuzilmaga ega yirik shaharlardagi yirik sanoat kompaniyalari atrofida to'planadi. Turli klasterlarda faoliyat yurituvchi kichik korxonalar soni 40-50 dan 1700 tagacha (Dehlidagi texnik jihozlar klasteri misolida) farq qilishi mumkin. Ayniqsa, Hindiston hukumatining yuqori texnologiyali sanoat va xizmatlar (kommunikatsiya texnologiyalari, dasturiy ta'minot, farmatsevtika va boshqalar)ni rivojlantirishda klasterlarning ekspert salohiyatini oshirishni qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabati samaralidir.

Bunga davlatning texnik siyosati, yirik, o'rta va ko'plab kichik korxonalar munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotni jadal rivojlantirishdan manfaatdor bo'lgan markaziy hokimiyat organlari bilan mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlarining yaqin hamkorligi yordam bermoqda.

MUHOKAMA

Shunday qilib, o'tish davridagi mamlakatlar tajribasi klasterlarni rivojlantirish g'oyasini iqtisodiyotga davlat aralashuvi ko'rinishidagi klasterlarni tashkil etish davlat dasturi sifatida qabul qilinmasligi kerakligini tasdiqlaydi. Aks holda, klasterlarni siyosiy vositalar bilan maqsadli ravishda yaratish mumkin, degan noto'g'ri fikr paydo bo'ladi. Sanoatni boshqarishga klaster yondashuvi davlat sanoat siyosati tamoyillarini butunlay o'zgartiradi. Bu, ayniqsa, sobiq sotsialistik mamlakatlar uchun to'g'ri keladi, bu esa davlat boshqaruv apparatini to'liq qayta qurish va mahalliy hokimiyat organlarining dunyoqarashini o'zgartirishga olib keladi. Iqtisodiy rivojlanish haqidagi ma'lumotlarga boshqacha qarash talab etiladi - sektorlar emas, balki alohida bozorlar va kompaniyalar darajasida.

Barcha holatlarda klasterlar raqobatbardoshligining asosiy dalili bozor munosabatlari va samarali raqobat natijasida o'zaro bog'langan institutlar va tarmoqlar tizimining yuqori darajada rivojlanganligidir. Milliy innovatsion tizimning shakllanishi va malakali kadrlar paydo bo'lishi davlat siyosati me'yorlari bilan o'lchanadi.

Innovatsion klasterlarning rivojlanishi mahsulotning hayot aylanishi nazariyasiga, kompaniyaning bozordagi mavqeiga, ilmiy-texnik siyosatiga asoslanadi.

Mamlakatlardagi ayrim iqtisodiy va tashkiliy muammolar klasterlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu muammolar asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda kuzatiladi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlarni taqsimlashdagi nomutanosiblik, mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanmaganligi, infratuzilmaning notekis rivojlanishi, tashkilotchilar va davlat o'rtasidagi o'zaro ishonchsizlik, axborot assimetriyasi, tarmoqlardagi raqobat muhitining nomukammalligi shular jumlasidandir.

XULOSA

Klasterlashtirishning iqtisodiyotning raqobatbardoshligiga ta'sirini o'rganish jarayonida quyidagi xulosalar chiqarildi:

- mamlakatlar iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida uning tarkibiy tuzilmasini takomillashtirishda eng samaralisi klasterli yondashuv hisoblanadi;

- klasterlar o'z xususiyatlariga ko'ra narx va sifat jihatidan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatiga ega;

- Respublikada klasterlar faoliyatining shakli va mazmuni bozor iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlari, ishbilarmonlik muhiti va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan belgilanadi.

Tahlil natijalariga ko'ra biz quyidagi takliflarni kiritamiz:

- makroiqtisodiy darajada raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositasi sifatida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini klaster sxemasi bo'yicha rivojlantirish zarur;

- hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda nomutanosiblikni yumshatish vositasi sifatida klasterlardan foydalanish maqsadga muvofiq;

- maxsus iqtisodiy zonalar yuqori investitsion jozibadorligi tufayli klasterlarni rivojlantirish uchun qulay hududlar hisoblanadi;

- iqtisodiyotning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirish uchun klasterlar faoliyatini eksportga yo'naltirish maqsadga muvofiq;

- investorlar faoliyatini rag'batlantirish maqsadida turli ma'muriy to'siqlarni qisqartirish, biznes va davlat vakillari o'rtasida o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlarni shakllantiradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.// Lex.uz. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Гловели, Г. Д. Экономическая история в 2 т. Том 1 : учебник для академического бакалавриата . — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 459 с.
3. Портер Майкл. Конкуренция: Пер. с англ. / Майкл Портер. – М. и др.: Вильямс, 2003. 605 с.
4. Ферова И.С., Коженова Т.В., Шорохов Р.Г. Промышленные кластеры и их рол в развитии промышленной политики региона. –М.: ИНФРА-М; Красноярск; Сиб. фидер. унив-т, 2018. 247 с.
5. Enright M. J. The globalization of competition and the localization of competitive advantage: policies towards regional clustering //The globalization of multinational enterprise activity and economic development. – Palgrave Macmillan, London, 2000. – С. 303-331.
6. Горшенева О.В. Кластеры: сущность, виды, принципы организации и создания в регионах // Экон. вестн. Ростов. гос. ун-та. 2016. № 4.

7. Портер М.Э. Конкуренция.: Пер. с англ. - М: Издат. дом "Виль-ямс", 2002. С. 207.
8. Navickas V., Malakauskaite A. The impact of clusterization on the development of small and medium-sized enterprise (SME) sector //Journal of Business Economics and Management. – 2009. – Т. 10. – №. 3. – С. 255-259.
9. Pinch S. et al. From ‘industrial districts’ to ‘knowledge clusters’: a model of
10. knowledge dissemination and competitive advantage in industrial agglomerations //Journal of economic geography. – 2003. – Т. 3. – №. 4. – С. 373-388.
11. Бараболина А.И. Формирование автомобильного кластера в Китае [Электронный ресурс]. //Проблемы современной экономики. 2014 .№4 (24).